

MICHAL FRANKL, MILOSLAV SZABÓ, *Budování státu bez antisemitismu? Násilí, diskurz loajality a vznik Československa,*

Praha 2015, Nakladatelství Lidové noviny, 344 s.,
ISBN:978-80-7422-422-5

První světová válka byla katastrofou nepředvídaného rozsahu, která vyústila v kolaps impérií a dosavadních hospodářských a kulturních struktur. Málo oblastí bylo hůře zasaženo než východní Evropa, kde byla intenzita civilního utrpení enormní. Propuknutí chaosu a násilí přímo zasáhlo místní židovskou populaci, protože mnohé bitvy východní fronty se odehrály v oblastech hustě osídlených židovskými obcemi. Pro tamní Židy navíc válka v listopadu 1918 neskončila. Po uzavření příměří prošla vlna násilí a krvavých pogromů přes velkou část Polska a Ukrajiny, kde stále probíhaly boje o sporná území. Mezi židovským obyvatelstvem se šířil pocit extrémní zranitelnosti a bezmoci vlastní komunity. Tato deziluze se překrývala se stoupajícím nacionalismem a nároky na etnické sebeurčení slovanských národů. Nové státy však byly velmi vratké co do národní integrity, a tedy nedůvěřivé vůči menšinám. Židé byli příznačně vnímáni jako potencionální rozvrtníci. Jejich loajalita byla zpochybňována nejen pro jejich dřívější inklinaci k dominantní moci, monarchii, ale v důsledku proběhlých revolucí také kvůli jejich možnému napojení na mezinárodní komunistické spiknutí.

Monografie česko-slovenské dvojice historiků je prvním systematickým pojednáním o antisemitismu na území budoucího Československa v období první světové války a v počátečních letech nového státu. Opírá se o rozsáhlou zahraniční i českou sekundární literaturu a zejména o velké množství dosud nevyužitých archivních pramenů. Zaplňuje tak mezeru v dosavadní historiografii a koriguje přetrvávající představy o relativní absenci antisemitismu v českém prostředí či o jeho sporadických projevech v důsledku krizového období konce války, dočasného mocenského vakua a hospodářského nedostatku. Současně navazuje na nedávno publikované studie kriticky hodnotící domněle idylické postavení Židů v meziválečném Československu a na mýtus o středoevropské demokracii imunní vůči antisemitismu.¹

1 Srov. MARTIN WEIN, *A history of Czechs and Jews: A Slavic Jerusalem*, New York 2015; JAN LÁNÍČEK, *Czechs, Slovaks and the Jews: Beyond Idealisation and Condemnation*, Basingstoke

Kniha analyzuje zdroje a podoby antisemitismu s cílem ukázat jeho roli „v rámci diskurzivního i praktického utváření československého národního státu“ (s. 14). Autoři přesvědčivě ukazují jak protizidovské násilí, kampaně proti židovským uprchlíkům, hospodářský bojkot a antisemitská rétorika politických stran souvisely v tomto dramatickém období se samotným budováním státu a s jeho konstrukcí na národním základě. V tom je třeba spatřovat jeden z hlavních přínosů knihy.

Metodologicky práce vychází z analytického konceptu „národního antisemitismu“ německého sociologa Klause Holze. Antisemitská propaganda představovala Židy nejen jako „odlišné“, ale současně jako negaci samotného národního principu. Protinárodní kategorie přisuzované Židům (internacionalismus, kosmopolitismus, parazitismus, morální rozklad apod.) poskytovaly nezbytný předpoklad pro formování vlastního kolektivu. Přestože tento analytický přístup nenabízí zcela komplexní koncepci antisemitismu, protože moderní formy antisemitismu přeci jen vykazovaly různé variace, přispívá k lepšímu pochopení vztahu mezi antisemitismem a národním státem. Autoři pojmenovali vlastní rámec pro studium protizidovské rétoriky na československém území „populistickým antisemitismem“, pro který bylo charakteristické „sdílení antisemitské sémantiky, ale zároveň distancování se od jejích radikálních politických důsledků a využívání antisemitismu jako jednoho z aspektů ‚defenzivního‘ nacionalismu a preferování antisemitské praxe na úkor ideologie“ (s. 22).²

Autoři zkoumají zvolené téma ve třech kapitolách. Nejprve detailně analyzují hladové demonstrace spojené s protizidovskou rétorikou a násilím v období konce války a v prvních poválečných měsících. Nahlíží je v kontextu ostatních forem davových protestních akcí a s působivým přehledem poukazují na historické souvislosti s antisemitskými bouřemi v 19. století. Odhalují, jak v době omezení politického života protizidovské násilí a argumentace přispívaly k vytváření a potvrzování kolektivních identit. Přestože nedostatek životních potřeb a válečné útrapy byly důležitým spouštěčem násilných demonstrací, jejich protizidovské zaměření rovněž působilo jako způsob vyjádření představ o spravedlivé společnosti ze sociální i národní perspektivy.

2013; KATEŘINA ČAPKOVÁ, MICHAL FRANKL, *Nejisté útočiště. Československo a uprchlíci před nacismem, 1933–1938*, Praha 2008; MELISSA FEINBERG, *Elusive Equality: Gender, Citizenship, and the Limits of Democracy in Czechoslovakia, 1918–1950*, Pittsburgh 2006.

- 2 Daní za inspiraci zahraniční odbornou literaturou je v monografii četný výskyt výrazů, které ztěžují přístupnost této studie širší čtenářské obci: kromě „antisemitské“ či „emancipační sémantiky“ například „performativní akty“, „vyklučující násilí“, popřípadě „vyklučující kódy“, „externalizace“ apod.

Následující kapitola se podrobně věnuje diskusím o židovské loajalitě v kontextu přípravy a ustavení československého státu, tzn. v době před podepsáním mírové smlouvy v září 1919. Motivy židovské zrady, kompromitace Židů se starým režimem, obviňování z udavačství a představa o soustavném protičeském či protislovenském působení Židů za první světové války byly opakovaně využívány pro legitimizaci antisemitských názorů. Zde, stejně jako v první kapitole, je patrný odlišný kontext Slovenska, kde protižidovské násilí i diskuse o židovské loajalitě a následné snahy o vyloučení Židů z hospodářského života vykazovaly zcela jinou dynamiku. Ta byla výsledkem nejen obecně známé vysoké míry příklonu hornouherských Židů k maďarské národnosti a jazyku. Důležitou roli rovněž sehrála vlna uherského patriotismu po vypuknutí první světové války, oživení antisemitismu a protižidovských polemik v tisku a v uherském parlamentu a celková radikalizace společnosti v důsledku vleklého válečného konfliktu.

Autoři také poukazují na společné antisemitské motivy a strategie v obou částech republiky. Identifikace Židů jako lidí, kteří se prohřešili proti národu, důraz na národní jednotu, volání po očistě od národně nespolehlivých lidí či skupin, se objevovalo v dobovém tisku i v postojích čelných představitelů české i slovenské politické scény (v čele s prvním ministrem s plnou mocí pro správu Slovenska Vavro Šrobárem), ale i polemikách mnoha intelektuálů a vědců na téma rasa, národ a národnost. Přestože, jak autoři zjišťují, v nich židovská otázka nezaujímala přední místo, dotýkaly se tyto polemiky tématu integrace Židů a často ilustrovaly paradox, kdy bylo od Židů požadováno úplné ztotožnění s československým národem a jeho reprezentanty (totální loajalita), které však bylo současně zpochybněno poukazováním na jejich vlastní skupinovou (horizontální) loajalitu, tzn. že tvoří zvláštní, zcela odlišnou skupinu. Toto smýšlení nebylo ojedinělé, ba právě naopak „typické jak pro nacionalistické elity, tak i pro mnoho bývalých liberálů či intelektuálů s „pokrokovými“ názory, kteří společnost stále více promýšleli v etnických kategoriích a Židy považovali za zcela odlišnou skupinu“ (s. 110). K tomu je vhodné dodat, že krizový konec války v kombinaci se stoupajícím nacionalismem a ambicemi slovanských národů vedly také u Židů k vzrůstající připravenosti definovat se v etnických termínech a požadování mezinárodních záruk jejich kolektivního postavení v poválečném uspořádání Evropy. V tom znamenali židovští nacionalisté triumf již v listopadu roku 1917, kdy britská vláda podpořila úsilí sionistů o založení národní domoviny v Balfourově deklaraci. Židovský nacionalismus, byť zdaleka nebyl dominantním proudem mezi československými Židy, zde měl významné a vlivné reprezentanty. Dopad jejich aktivit na polemiky v období formování republiky však studie nereflektuje.

Oživením otevřeně antisemitské rétoriky v období rozpadu politiky národní jednoty se zabývá poslední kapitola. Teoriemi židovského spiknutí inspirované

články publicistů, projevy politiků i některých příslušníků vědeckých či kulturních elit, ale i obrazové prameny představuje v kontextu tehdejších protibolševických polemik a poukazuje na starší a dosud méně známé vlivy ruského antisemitismu. Autoři dále dokládají, že v době stabilizace nové republiky byla otevřená antisemitská propaganda v rostoucí míře doménou „opozice“, tzn. skupin stojících mimo hlavní politický proud především národnostně (organizace a politické strany menšin, například němečtí agráři, Německá křesťanskosociální strana) i ideově (čeští fašisté, Slovenská ľudová strana).

Antisemitská propaganda, zpochybňování politické lojality Židů a snahy o jejich vyloučení z národa však měly v politické praxi i konkrétní dopady. Kromě vypovídání „východních“, tzn. především polských a rumunských židovských uprchlíků, kteří neměli v Československu domovské právo, šlo o státem řízenou diskriminaci při tzv. revizi licencí na výčep lihovin na Slovensku, a to, co autoři nazývají „agrárním antisemitismem“. Ten se projevoval především snahou o vyloučení Židů z obchodu se zemědělskými produkty, pozemkovou reformou a bojkotem židovských obchodníků. V šíření tohoto „populistického antisemitismu“ hráli významnou roli agráři jako nevlivnější politická strana, která však zároveň byla dostatečně ideologicky flexibilní, aby zastupovala ekonomické zájmy vlastních voličů, mezi nimiž měly protizidovské argumenty značnou rezonanci. Zde je ale třeba vzít v úvahu širší kontext, neboť v době, kdy podle autorů hrála agrární propaganda ve vývoji prvorepublikového antisemitismu „zvláštní roli“, současně probíhaly politické námluvy mezi československými agráři a reprezentanty konzervativních židovských kruhů na Podkarpatské Rusi, kteří zastupovali mimo jiné zájmy židovských statkářů a obchodníků. Ty po dvou letech (v parlamentních volbách roku 1925) vyústily v samostatnou kandidátku Židovské hospodářské strany na Slovensku, která zmařila ambice sionistů na vstup do parlamentu.³ Pragmatické aliance židovské ortodoxie a vládních stran, které nebyly výrazně antisemitské a zároveň byly natolik sociálně konzervativní, aby vyšly vstříc požadavkům tradičních Židů na nerušený náboženský život a kontrolu obcí, samozřejmě nebyly ve střední a východní Evropě ničím neobvyklým. Nabízí se tedy otázka po skutečné váze agrárního antisemitismu v době štěpení politické scény, resp. po xenofobní propagandě jako běžném nástroji politického boje v meziválečném Československu. Ostatně, diskriminační hospodářská praxe, jak autoři na četných místech poznamenávají, nebyla uplatňována jen na Židy. Užitečné by proto bylo srovnání s hospodářským bojkotem

3 AHARON M. RABINOWICZ, *The Jewish Party*, in: *The Jews of Czechoslovakia*, Philadelphia 1971, díl 2, s. 272–273.

a očerňovacími kampaněmi vedenými s cílem oslabit jiné společenské skupiny, například německý kapitál či „protinárodní“ šlechtu. Úmyslem zde není zpochybnit virulenci protizidovských polemik a destruktivnost z nich vyplývajícího násilí, nýbrž spíše lépe objasnit obecnější jev: Proč, přes intenzitu útoků a opakované pokusy o vyloučení Židů z národa, „nevedly tyto diskurzy k zásadnímu ohrožení formálního židovského občanství v meziválečném Československu“ (s. 144) ani ohrožení de facto úspěšně probíhající společenské integrace Židů? Jinými slovy, poskytnout odpověď na otázku, „proč nakonec antisemitismus v československé politice dvacátých let *neměl* úspěch“, kterou autoři ze svých cílů hned v úvodu bohužel vylučují (s. 14). A přestože na posledních třech stranách publikace naznačují možné nové interpretace, zůstává toto zásadní téma úkolem pro další bádání.

Kniha jako celek přináší to, co v úvodu slibuje. Autorům se podařilo zmapovat rozmanité formy antisemitismu a protizidovského násilí v turbulentní době konce války a formování nového státu. Odhalili tak nejen dosud vcelku neprobádanou historickou kapitolu, ale postihli i základní mechanismy a dynamiku projevů antisemitismu v kontextu českého a slovenského nacionalismu. Výsledek jejich detailního a analyticky komplexního výzkumu je důležitým příspěvkem k odborné literatuře věnované specificky židovským dějinám i období Velké války a novým národním státům.

Marie Crhová